

ROMAN ZA SVE UNESREĆENE

Već danima čitam poeziju i prozu Jasne Šamić i u procesu čitanja otkrivam da mi njeno delo pruža izvesno olakšanje: sve ono što sam nameravala da napišem o društveno-istorijskim događajima, da ne kažem tragedijama i poremećajima u nekadašnjem jugoslovenskom društvu s kraja dvadesetog i u novim republikama dvadeset i prvog veka, iskrsava mi u njevoj nadasve preciznoj i visprenoj prozi. Šamićeva (u ulozi Gogoljevog Bopčinskog) oslobađa me kao svoju posestrimu i sadruga u pisanju teške dužnosti da ponovno ispisujem duge stranice naših kolektivnih životopisa, pružajući pomoć meni – autorki (u ulozi Dopčinskog). Reč je pre svega o njenom romanu-reci *Deveti val* u koji skočiš, koji te kao i svaka reka pone-se sa sobom, neki se u njemu utope, neki izbegnu brzake i isplivaju srećno na obalu, zauvek izmenjeni sadržinom romana. U spontanom razgovoru o pisanju i književnosti, kao i o okolnostima pod kojima se književne aktivnosti odvijaju, razgovaramo u Parizu, u epohi kojom caruje epidemija kovida i ljudski život opet nije na ceni.

Nina Živančević: *Na početku romana koji je za mene tvoje najvažnije delo (dobročudnije, manje ljuto u odnosu na ostala), ti naslovljavaš prvo poglavlje „Tri Žene i jedno dugo stoljeće“. Da li je ovo „ženski roman“ i koliko se tvoj roman upisuje u studije feminističkog pisma?*

Jasna Šamić: Prvo, nisam bila svjesna da je to djelo manje „ljuto“ od ostalih mojih djela. Ja bih rekla da je vjerovatno složenije od ostalih, u kojima sam kao i u ovom, imala namjeru da denunciram nepravdu, zločin, da stanem na stranu napaćenih i nevinih, da pokažem da se posljedice zločina protežu stoljećima na buduće generacije. To je bila moja želja, da li sam uspjela, to je drugo pitanje.

A potom sam željela preko različitih i sličnih sudbina nekoliko žena da pokažem i tragediju jednog čovjeka, a onda i cijele jedne porodice, koja je žrtva revolucija i ratova koji su se dešavali u prošlom vijeku. Istovremeno su svi ti članovi porodice, bilo da su došli u Sarajevo kao tačku gravitacije, iz Rusije, Kazanja, ili Austrije i Beča, ili iz Sarajeva odlazili u Pariz, Istanbul i Njujork, izbjeglice, tačnije nomadi, što su postali, ne svojom voljom i željom za avanturom, nego kao žrtve istorije, tlačenja, razaranja, ubijanja. U osnovi tih nedaća stoje manijaci koji su se našli na čelu određenih država u određeno vrijeme.

Ovu knjigu sam pisala paralelno na francuskom i na bosanskom (srpskohrvatskom, bosanskom varijantom), na francuskom nosi naziv *Les contrées des âmes errantes*, i vrlo malo se knjiga razlikuje od one na našem, slavenskom jeziku. S tim što sam, kad je riječ o francuskoj verziji, laureat Stendalove nagrade (*Mission Stendhall*).

Radnja se u romanu dešava između Novosibirska i Njujorka, odnosno Vankuvera, prolazeći preko Kazanja, Odese, Istanbula, Beča, Pariza, Dubrovnika, Beograda, Londona; a vremenski obuhvata jedno i po stoljeće, obuhvatajući cijeli 20. vijek sa svim njegovim ratovima, revolucijama i agresijama, sa svim njegovim zločinima i ideologijama, počev od „crvene“ boljševičke, preko nacističke, do balkansko-barbarske i islamističke. Htjela sam da

tu i gradovi imaju gotovo istu ulogu kao i likovi, pa sam na francuskom nazvala knjigu *Predjeli lutajućih duša*. Jedni su napuštali svoje krajeve, kao Liza Kaznaskaya, zbog revolucije, drugi u potrazi za boljim životom, kao Grete Tzschiep, našli su se u Sarajevu u jednom času, da bi potom sve te likove novi ratovi i druge nedaće opet raspršile diljem svijeta. Reklo bi se da se tragedije nadovezuju na tragedije, vezane za istoriju.

Roman se, u stvari, sastoji od tri romana, gdje u prvom tri žene govore o svojim životima, a u drugom i trećem, Lena se sjeća svog života sa saputnikom Aljošom, kao i vlastitih pustolovina. Svi likovi, bilo da su Rusi, sudetski Nijemci, Austrijanci, ili Bosanci i Aškenazi, postali su dio jedne velike porodice, povezani Aljošinom sudbinom, i njegovim nestalim ocem.

Što se feminizma tiče, ja ne volim razdvajati ljudska bića, ni stare ni mlade, ni ženske ni muške osobe, ni odrasle od djece. Svi su oni za mene isto – ljudi, što mislim da bi općenito trebalo da bude osnovni identitet svih nas.

Nisam nikad izučavala feministički pokret, ali cijenim ranije feministice koje su omogućile ženama kako takve slobode i ravnopravnosti. Ta ravnopravnost nije, međutim, postignuta, a najmanje će biti to s novokoponovanim feministicama i neofeminističkim pokretom *MeToo*, koji je prepun mržnje, i osvete. Za te histerične osobe, svi muškarci su svinje, a one su više nego što su borci za ravnopravnost, obične kalkulantkinje koje traže novce i osvetu. Ja posebno volim Ničea kao filozofa, a on je davno rekao – i slažem se, mada nisam pristalica uopštavanja (slažem se kad su neofeministice u pitanju) – da je u ljubavi kao i u osveti žena veći barbarin od muškarca. Kada sam bila aktivni istraživač, kao orijentalista, i specijalista za sufizam i osmansku književnost, izučavala sam žene koje su pisale u Osmanskom carstvu. Nijednoj od njih nije bila potrebna Simon de Bovoar, sve su i bez te feminističke biblije bile samosvojne, hrabre, samostalne, zaljubljene uvijek, karakterne ličnosti, moglo bi se danas reći i feministice, koje su znale da se izbore same za svoju slobodu. Pisale su uglavnom u 19. stoljeću, sufijsku poeziju.

Ja posebno cijenim danas Elisabet Badinter koja takođe, ali blaže nego ja, ne želi da razdvaja polove, i zagovara radije sličnosti među polovima nego razlike među njima. Mislim da će do jednakosti među svim ljudima doći onda kad ne budemo isticali te razlike, nego gledali samo kvalitete ljudi, ali to što govorim čista je utopija. Barem za sada. To što danas na sve strane u Parizu vidimo plakate o ženskim izložbama, o ženskoj literaturi, o ženskim pjesmama, gdje se kritikuje čak i klasična muzika jer u njoj nema dovoljno žena, samo je krajnja hipokrizija. Niko više ne spominje samo slikare, pisce. Ne, nego žene. Ali ne spominje muško pismo ni mušku literaturu. Ta hipokrizija će skupo koštati i žene i muškarce. Ali mediji su prvo površni, uhvate se jedne teme i ne puštaju je jedno vrijeme da bi je napustili ubrzo za sva vremena. A uz to su novinari većinom kukavice, koji gledaju kako vjetar puše. Tek jedno ili dvoje intelektualca, kao spomenuta E. Badinter, ili neki filozofi, usprotive se vladajućim temama, ideologijama, lobijima. Sve je to povezano i sa onim danas već sasvim pervetiranim *politiquement correct* (politički korektnim). Mnoge žene sjetile su se odjednom da su bile silovane prije nekoliko desetljeća i traže za to odštetu. To mi se naprosto gadi. Kao i to što je riječ bilo koje ženke postala sveta, a ona sveta krava, gdje su i sama pitanja o vjerodostojnosti njihovoj postala opasna, naprosto zabranjena u ovom času, mada to nigdje ne piše, jer je nepoželjna otvorena kritika takvih ekstremizama koji važe kao progres.

Sve to ne znači da nema zlostavljanja žena, ubijanja, upravo tamo gdje se ne urla, ali ima i te kako zlostavljanja i djece, pa i muškaraca u svijetu. Neke djece, nekih muškaraca, kao i nekih žena. I te kako da ima. Pokret *MeToo* bi trebalo da se pozabavi svim ugnjetenim na svijetu, a ne samo mržnjom koju siju okolo, izazivajući strah na sve strane.

Dakle, nisam feministica, i moja knjiga se ne može smjestiti u ta pisma, a nije mi žao ako je „manjine“ te vrste neće čitati. Roman je napisan za sve unesrećene, i one koji to nisu, da vide da to postoji, kao i za sve nevine i one koji to nisu, da vide šta su barbari činili (iako je ovo takođe moja iluzija), jer u svim revolucijama i ratovima nastradaju prvo nevini. I onda njihovi potomci pate dugo, takođe. Zločini i posljedice zločina se protežu unedogled kao valovi nakon bacanja kamenčića u mirnu vodu.

N. Ž.: *Na početku romana ti počinješ sa pričom o egzilu, citiraš Seneku: ...niko ne luta iz čista hira..., i gotovo da parafriziraš Ovidija koji kaže da je egzil najveća muka i kazna za čoveka – otvaraš roman doista ličnom pričom: Gledam žute cigle preko puta balkona, bacam pogled na dvorište: zatvor usred Pariza, iako je nedavno uljepšan po ukusu spekulatora koji bi da nas proda skupa sa ciglama. Ovim si rekla mnogo toga kroz visoku kritiku neoliberalizma na Zapadu – šta je tebi Pariz lično uzeo ili oduzeo, a šta dao (što ne beše u nas)?*

J. Š.: Možda sam donekle već odgovorila i na ovo pitanje. Nema idealnog režima, a demokratija možda ne valja, ali je bolja od ostalih, kako je rekao Čerčil, iako je tu cenzuru i autocenzuru u isti mah zamijenilo ono *politiquement correct*. Neoliberalizam je nepoštedan i uništava sve oko sebe, osim nekolicine najbogatijih, koji se u svim krizama samo još više obogaćuju i nikad im nije dosta. Megalomanija nikad, čini se, nije bila toliko raširena nego danas, i „uspješnija“, jer se skriva iza lijepih fraza o ljudskim pravima i zaštitama prava. Ako si samostalan umjetnik, ili samostalni radnik bilo koje vrste, nastradao si. Darwinizam se takođe nikad nije pokazao aktuelniji u društvu nego danas. Mada smo vidjeli grozne ideologije i režime i u prošlosti. Samo tzv. funkcioneri ovdje imaju neku sigurnost, znaju da ih neće izbaciti jednog dana s posla, ili iz stana, da im neće oduzeti sve iz kuće ako im nisi vratio putem taksi sve ono što si zaradio. Francuzi svuda u svijetu daju lekcije iz morala, diče se svojim slobodama i sistemom, ne pitajući se zašto su drugi, stranci, pa i njihovi građani, nesretni, nezadovoljni, depresivni. I kad se upitaju neki od njih, nemaju rješenja. Žrvanj melje. Samo nekolicina ljudi uopšte na planeti dobro živi. I ne zna čak šta će od bogatstva. To je novokomponovano, vulgarno bogatstvo, kao što je to i veliki dio umjetnosti i kulture danas. Vulgarnost je sveprisutna, skupa s neoliberalizmom. A individua je nemoćna: to je očito globalno tako, može se vidjeti i bez naočala, i da nisi sociolog. Vulgarnost ide uz tu globalnost, a i to vide samo neki. Ovdje, ako si samostalac, ne smiješ uz sve to biti bolestan. A znamo koje su ideologije i režimi zagovarali apsolutno „zdravlje“. U ovoj demokratiji lijepa je postala samo priča, ali ne i stvarnost. Ja lično ovdje nisam ništa dobila, bez obzira na svoju ogromnu energiju i bitku koju sam vodila, i rad koji sam uložila – osim pasoša. Nisam to željela, nego priznanje za rad i znanje, za studije, za djelovanje. Tu sam odbranila državni doktorat iz istorije Balkana i sufizma, na djelu jednog pjesnika koji je pisao na osmanskom turskom, sufijsku poeziju, izučavala sam derviške redove, radila na RFI-u, bila saradnik France Culture, predavala o Balkanu na Univerzitetu *Marc Bloch*, ali sam samo preživljavala, jer nisam dobila nikad stalni posao. I silom prilika postala sam izbjeglica kad je izbio rat na

Balkanu, jer sam sve pozicije izgubila, i kao profesor na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, i ovdje. Osjetim se naročito danas poniženom, kad pravim bilans svog života. U Francusku nisam došla kao druge izbjeglice, bježeći od bombi i od gladi, već jedino radi francuske kulture. Svi u mojoj porodici su bili frankofoni i frankofili; otac mi je predavao na Sorboni i na univerzitetu u Sarajevu francusku književnost, ovdje smo brat i ja boravili kao djeca. Treba reći da se Pariz veoma promijenio i srozao, uskoro će tu živjeti samo *nouveaux riches* (novopečeni bogataši), dok umiru umjetnost i književnost. Parižani sve više napuštaju Pariz, odlaze u provinciju, na selo, prirodu. Ja u Francuskoj nisam mogla naći ni izdavača, nego sam ga našla u Belgiji.

Tako da nakon više decenija boravka ovdje, dvostruko više nego što sam živjela na Balkanu, razmišljam o povratku, ili o bijegu na neko drugo mjesto u svijetu. Pusto. Ono što najmanje mogu podnijeti, to je hipokrizija i narcisoidnost francuske nacije. Stranac ovdje uvijek ostaje stranac. Sioran je rekao da bi Francuzi bili izuzetna nacija da nisu i najnarcisoidnija nacija na svijetu. Pariz sam veoma voljela i sve mu opraštala, ali je mojoj ljubavi s dolaskom kovida i laži koje smo slušali o tome, kao i usled posljedica koje smo doživjeli, došao kraj. Ranije sam mislila da nemam novaca za život, ali da sam bogata, jer se napajam izvrsnom kulturom, izložbama, filmovima. Sve je to sada prošlost. Vidjela sam i radeći na RFI-u, da nema slobode, da nema vlastitog mišljenja, zato sam izgubila posao. Vladavina piramide je ovdje odavno zagarantovana. Možemo naravno lajati kao psi na mjesec, ali ako želimo pristojnu egzistenciju, moramo se pokoravati. Pokoriti vlastite stavove, i onda kad nemaju veze ni sa kakvim radikalizmom, aminovati šefovima i lobijima... Da ne spominjem pravdu i pravosuđe koji ovdje potiču iz srednjeg vijeka.

N. Ž.: *Jedna od glavnih junakinja romana, Liza Nikolajevna Kazanskaja je ruska baka Aljoše, jednog od protagonista, koja je u mladosti bila prijateljica velikog Tolstoja, Pretpostavljam da je ovaj roman autobiografskog karaktera, volela bih da nam kažeš ko je pisac ili pisci koji su na tvoje pismo izvršili najveći uticaj?*

J. Š.: Ne znam tačno ko je počeo da utiče u djetinjstvu na mene. Kao adolescent, dijete, pročitala sam D. H. Lorensovog *Ljubavnika leđi Četerli*, kao i Moravijinu *Rimljanku*, i Bokačov *Dekameron*, pored *Alise u zemlji čuda* i Andersenovih bajki koje sam i kasnije stalno čitala i vraćala im se; kao i Dostojevskom, Tolstoju, Čehovu, Tomasu Manu, Dikensu, a potom sam otkrila B. Singera, H. Milera, L. Darela, Kanetija, i druge. Svi ti pisci su za mene jedan pisac i uticali su na mene. Pored filozofa, prvenstveno Ničea i Siorana, dodala bih orijentalne autore, prije svega mistike i njihovu poeziju. Svim tim autorima se vraćam stalno, oni su moja biblija, svi oni utiču svakodnevno na mene, jer čitajući ih iznova ponovo otkrivam ono što ranije nisam kod njih opazila. A to je istina o stvarnosti, koja je za mistike privid. San. Dok je jedina istina *onostrano*. Jer i tako možemo nazvati tu Tajnu u koju mistici vjeruju i koju još zovu *Bog*. Za mene su to mistici i evropski pjesnici koje posebno volim, među njima Bodler i Marina Cvetajeva. U knjizi *Mistika i „mistika“*, upravo sam poredila neke koncepte koji se javljaju kod zapadnih autora, a koji podsjećaju na koncepte orijentalnih mistika. Istovremeno se i razlikuju od njih. Tu mislim prvenstveno na *Smrt u Veneciji* i Manov koncept lijepoga i smrti, ili koncept vina kod Bodlera i mističkih orijentalnih pjesnika. Mislim i na „mistika“ Mišimu, takođe. I on je moj *maître*. Svi pisci koje volim, dakle, bili su mi učitelji. Nedavno sam

otkrila i Mirka Kovača koji mi se od svih balkanskih pisaca najviše dopada. Ali volim i Krleži-
ne neke knjige, napose Glembajeve. Vjerovatno sam mnoge zaboravila u ovom času. Ali još
uvijek volim i bajke; pisala sam za djecu bajke koje je moj sin ilustrovao.

N. Ž.: *Kad je reč o hrabrosti, koja je, po Aristotelu, vrlina koja garantuje sve ostale, zanima me koliko ovo tvoje hrabro delo, lepo i hrabro kao kanon Aristotelove estetike, može da se čita kao istorijski fakat, podatak o gradu Sarajevu pre i posle Drugog svetskog rata, a koliko kao individualna priča o tvom dolasku u Pariz i pokušaju da u njemu živiš i opstaneš?*

J. Š.: Moj roman je knjiga o lutanju, kao što je i knjiga o patnjama nevinih i njihovim stradanjima. Kao što sam već rekla, otud i naslov knjige *Deveti val*, po slici poznatog ruskog slikara Ajvazofskog (19. v.), jermenskog porijekla, koja predstavlja simbol stradanja. Ovaj roman se bazira na istinitim događajima, iako je fikcija, po svemu što fikcija podrazumijeva. Mislim da je prilično dokumentovan, i on jeste i istorijski roman, ali i savremeni roman, koji govori i o sadašnjosti preko prošlosti. Može se čitati/posmatrati i kao istorijski fakat, jer znamo da istorija i nije prava nauka, nego interpretacija. To je, dakle, interpretacija istorije, a trudila sam se da bude humana interpretacija, odnosno, moram ponoviti, denuncijacija zla. Ratovi su nažalost naša zbilja, svakodnevnica na ovoj planeti. To je i moje viđenje Sarajeva kakvo je bilo ranije i kakvo je postalo dolaskom „demokratije“. U isti mah, to je i moja lična priča, i „istinita“ priča o mom mužu, Aljoši u romanu, priča o njegovim roditeljima i precima. Jedni su stigli iz Rusije, drugi iz Austrougarske. Njegova prababa je Finkinja, a djed po majci je Bosanac, crnogorskog porijekla. To je roman za koji se može reći da je i biografski i autobiografski. To je pokušaj da se ispriča priča o mojim gradovima, o mom Parizu, da se ispriča moj dolazak u Pariz i opstanak u tom gradu, koji se na isti način kao i Sarajevo, promijenio, iako ovdje nije bilo ni direktnih bombi niti etničkog čišćenja.

N. Ž.: *U prvom delu romana naslovljenom „Tri žene“ majstorski kombinuješ istorijsku faktoografsku građu sa ličnim, porodičnim uspomenu porodice koja je živela pod čizmom stalinističkog ili austrougarskog režima – koliko si koristila lične izvore (pisma, beleške), a koliko istorijsku građu? Za mene je on, po težini podataka, odeven u paukovu mrežu jednog Solženjicina..*

J. Š.: U romanu sam koristila lične bilješke, ali i pisma i bilješke žena o kojima sam pisala, kao i arhivu svog muža, njegovu priču o precima, služeći se i istorijskim dokumentima. Istovremeno sam mnogo čitala o periodima o kojima sam pisala, jer pisma i dnevni koji su bili na raspolaganju ne slijede uvijek hronološki događaje. Morala sam se osigurati da tu ne bude ništa apokrifno. Drago mi je ako ima težinu jednog Solženjicina, ili kako ti lijepo kažeš za roman da je „odeven u paukovu mrežu“ ovog nobelovca, kojeg nažalost slabo poznajem. Davno sam pokušala čitati *Odjel za rak*, ali me knjiga nije previše dojmila.

N. Ž.: *Kada govorimo o eventualnim književnim uticajima, opažam kod tebe izvestan neokspresionizam koji nije ni odomaćen ni omiljen u Francuskoj – nalazim da tvoj roman obiluje prizorima kao na Bošovoj slici (npr. lik dede s ogromnim „picajzlama“). Tvoja je književnost veoma filmična, kinematografska, ili je ti vidiš drugačije?*

J. Š.: Mnogi su mi rekli da je moja literatura filmska, i to mi se dopada. Jer kad pišem, vidim slike. Upravo zbog tih slika slušala sam i muziku dok pišem, kao i riječi koje pišem, te sam pravila i predstave u sarajevskim i pariškim pozorištima. Radila sam i filmove za festivale i bosansku televiziju, najviše dokumentarne, ali i dva, tri eksperimentalna: kod mene su ti žanrovi povezani, iako mi neki spočitavaju da sam *touche à tout*, tj. svaštar. Ovome dodajem i naučno istraživanje, koje mi je pomoglo u prosedeu, strukturi, formi za koju se opredjeljujem u fikciji. Kad spominješ neoekspresionizam vjerovatno misliš da su u mojim romanima prisutni „odbacivanje tradicionalnih standarda kompozicije; ambivalentan i često gorak emocionalan ton koji odslikava sumoran gradski život i njegove vrednosti“... I buntovništvo, posebno prema sofisticiranoj apstrakciji. Ja ne volim novi roman, a on je uticao na mnoge književnosti, naročito na modernu francusku literaturu, koja za mene ni po čemu nije uzorna.

Svjesna sam dakle da Francuzi ne vole ovakvu literaturu. Ali ja se ne znam prilagođavati, a i ne želim. Citirala sam Seneku po kome svakako pišemo za jednog čitaoca. I u Francuskoj ima onih kojima se ono što pišem jako sviđa. Čitaocima koji su slučajno, bez pomoći ikakve reklame, došli do neke moje knjige. Mlađi kritičar i pjesnik, koji predaje filozofiju, Tomas Demulin, jedan je od tih; posvetio je mojim knjigama dvadesetak stranica prije dvije godine u časopisu *Les hommes sans epaules*. On je slučajno naišao na moju knjigu poezije *Dans le lit d'un reve*, a onda i na romane.

Poređenje s Bošom, makar samo kao metafora, za mene je jako laskavo, jer je istina da su i moje „slike“, scene, pretrpane likovima i događajima, kao i njegove slike, koje su izvršne, jako uzbudljive, sa brojnim čudnim događajima i figurama, u kojima ima i dosta mistike. Moglo bi se reći da i ja tako vidim svijet. Boša odavno volim i često gledam njegove slike po muzejima. Iako imam još mnogo drugih umjetnika koje volim i koji me inspirišu. Kao veoma mlada, mnogim slikarima sam posvetila pjesme, u mojim prvim zbirkama, *Isječeni trenuci* i *U hladu neke druge kože*. To iskustvo nije kod nas uobičajeno, kod nas na Balkanu, gdje se više cijeni „direktan stih“, bez aluzije na kulturu. Pojavio se lijep osvrt na moju knjigu poezije i proze *L'Amoureux des oiseaux* u listu *Figaro* kad je knjiga u bilingvalnom izdanju izašla u Strazburu. Ta knjiga je možda najviše autobiografskog karaktera, iako govori o drugima. Pisati o drugima znači pisati o sebi, kažu stručnjaci, a jedan francuski pisac kaže, *da pisati o sebi, znači pisati o drugima*. Obe tvrdnje su tačne. Tako je i Boš slikao moj život, a ja bošovski tuđe živote, i možda, naše vrijeme, kao i ona doba iz naše dalje i bliže prošlosti.

N. Ž.: *Mene su očarale tvoje filmske slike Rusije, na primer Novosibirska, koje su bolje nego one u ruskim filmovima (nisam ipak rekla „bolje od onih u ruskim romanima“); Odakle takva, lično tvoja bliskost s Rusijom i njenim narodom?*

J. Š.: Divno je ako je tako. Moja bliskost s Rusijom potiče prvo od činjenice da smo mi Sloveni bliski jedni drugima, nastali iz istog mjesta pa se raspršili na različite strane i što vjerujem u slovensku dušu, makar to bio mit. Majka mi je obožavala rusku literaturu, studirala ruski, njen najdraži pisac bio je Dostojevski... Moj prvi i posljednji muž (dva muža, ali jedan čovjek) porijeklom je Rus, po babuški, koju nazivam u romanu onako kako se zvala i u stvarnom životu, Elizaveta Liza Kazanskaja. Njen otac je poznavao Lava Nikolajeviča Tolstoja i bio sudija za cijelu Kazansku oblast. Bila sam samo jednom u Rusiji, za vrijeme ko-

munizma, a Vanja, moj muž, bio je i u Sibiru, pa mi je pričao o tome. A Liza Kazanskaja rođena je u Sibiru, iako ne u Novosibirsku u kome je moja junakinja vrlo kratko boravila. Sve priče, tamo gdje nedostaju pisani dokumenti, dio su usmenog kazivanja moga muža o svojoj porodici i precima. Moji najdraži pisci, oni najbliži, jesu ruski klasici: Tolstoj, Dostojevski, Čehov – njihovim djelima se neprestano vraćam, jer znam da me neće iznevjeriti. Oni su možda čak nesvjesno uticali na mene.

N. Ž.: *U jednom od poglavlja romana, u priči o Iri i njenom sinu Aljoši, stičemo celovitu sliku o Sarajevu, kosmopolitskom gradu 1960-ih i 1970-ih godina, koji je bio možda ako ne najveća metropola u bivšoj Jugoslaviji, a onda sigurno najveća mešovita kultura, naroda, etnija... Ideš li danas uopšte u Sarajevo i ako da, kakve promene u njemu zatičeš i opažaš?*

J. Š.: Išla sam prije ove pandemije stalno, boravila po šest mjeseci u njemu, u stvari živjela paralelno s Parizom, ali kovid je sve poremetio. Uz sve to, promjene nakon rata su za mene grozne. Saudijska Arabija i Katar uselili su se tu sa svojim tipom islama i nastoje da unište bosanski. Uselili su se, naime, kao što se svugde dešava, svojim petrodolarima. Kupuju sve, pa i žene. Neki derviši su mi govorili da ima dosta Bosanki udatih za Saudijce; kao treće ili četvrte žene one svoje muževe gotovo nikad ne viđaju, ali im ovi šalju novce, što je tim mladim ženama dovoljno, bez obzira na to što im muževi nameću usput i iz daljine svoj stil života i religiju. Saudijci prave i nove džamije čija arhitektura odudara od naših starih historijskih spomenika i bogomoljki, a njihov salafitski islam koji se metilja kod nas, nema veze s islamom koji su praktikovali i živjeli naši preci. Studirala sam orijentalistiku, istraživala taj dio svijeta, čitala sam mnogo puta *Kuran* i vidjela da tamo nema ni pomena npr. o hidžabu, velu kojim su pokrivena neke današnje muslimanke. (Da ne kažem da se nikad crna boja nije nosila kod muslimanki u Bosni, a danas ih vidimo zamotane u crnu odjeću od glave do pete.) Napisala sam tekst o tom fenomenu u želji da branim sekularizam, s idejom da su svi religijski znaci neprimjereni na javnim mjestima i u javnim institucijama, a da je „mahrama“ znak političkog islama, a ne vjere. Rekla sam da je „mahrama“ znak pokornosti prema muškarcu, a ne prema Bogu. Ali je i to bilo dovoljno da svakodnevno i to godinama dobijam prijatne smrću od novokomponovanih muslimana, pa čak i muslimanki koje su često u pismima bile veoma vulgarne. Znači, vulgarnost je dopuštena, ali je marama zabranjena! (Nijedna neofeminitica ni feministica me nije branila, one su zadužene za mržnju muškaraca).

Takav islam mogao se useliti kod nas zahvaljujući agresiji na Bosnu, i Karadžićevom etničkom čišćenju kao i genocidu i urbicidu koji su počinili barbari. To je posljedica tog zločina, što ne opravdava nimalo bošnjački nacionalizam, islamizam i posebnu vrstu totalitarizma koji tamo vladaju združeni sa nepotizmom i korupcijom. Sve to se odvija kod nas otvoreno. Sloboda je skoro apsolutna, u smislu da je shvaćena ne samo kao sloboda govora (koja podrazumijeva i slobodu govora mržnje) nego i kao ubijanje drugog i drugačijeg. Meni se čini da je to duga agonija koju preživljavaju Sarajevo i Bosna, koja je fenomen po sebi u mnogo čemu, a posebno u činjenici da ljudi koji su tamo zajedno živjeli stoljećima nisu postali nikada jedan narod, nisu postali Bosanci. Kao što mi je nevjerojatno da mnogi Srbi iz Bosne, posebno iz RS, otvoreno mrze zemlju u kojoj su se rodili, kao što i katolici iz Hercegovine koji hrle Hrvatskoj, ne trpe Bosnu.

Muslimani, Bošnjaci (nekad su sve stanovnike Bosne zvali Bošnjacima) danas vole više Tursku od svoje domovine. Često Erdogana nazivaju svojim predsjednikom. Slave turske pobjede na fudbalskim utakmicama kao da su njihove itd. Jedna žalosna situacija. Ali u Sarajevu i dalje ima divnih ljudi, talentovanih uz to, i šarm grada, nekim čudom, još nije narušen, iako ga mafija sistematski ruši već godinama. Kao što ruši i urbanizam. Korupcija je postala tamo neka banalna pojava.